

Tomasz Marcysiak

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. J.J. Śniadeckich w Bydgoszczy

**PARADYGMAT EKOLOGICZNY
W ŚWIADOMOŚCI ROLNIKÓW WOJEWÓDZTWA
KUJAWSKO-POMORSKIEGO
– PERSPEKTYWA SOCJOLOGICZNA**

1. Wstęp

Jedną z idei, która poruszyła środowiska naukowe ostatnich kilku dekad, jest koncepcja rozwoju oparta na wyrównaniu szans obecnego i przyszłych pokoleń w dążeniu do zaspokajania swoich potrzeb przy zachowaniu równowagi między światem stworzonym przez człowieka (technosferą) a światem przyrody (biosferą). Koncepcja ta w opisowym znaczeniu nazwana *Sustainable Development* w literaturze polskojęzycznej tłumaczona jest najczęściej jako rozwój zrównoważony i trwały. W artykule przyjęto definicję zrównoważonego rozwoju pochodzącą z raportu Brundtlanda w brzmieniu: „Stabilny rozwój oznacza zaspokojenie obecnych potrzeb bez naruszania możliwości zaspokajania potrzeb i aspiracji w przyszłości” [Nasza... 1991, s. 64]. Jednym z bardziej aktywnych propagatorów tej koncepcji jest E. Kośmicki, który często dokonuje prób syntetycznej prezentacji aktualnego spojrzenia na koncepcję zrównoważonego rozwoju. Według Kośmickiego zrównoważony rozwój jako idea stanowi dziś odmienną strategię od dotychczasowych koncepcji modernizacji społeczeństwa, dzięki czemu staje się wyzwaniem dla nauk społecznych, w tym także dla socjologii. Kośmicki zwraca uwagę na konieczność spojrzenia na problemy zrównoważonego rozwoju nie przez pryzmat ekologii i funkcjonowania przyrody, ale z perspektywy społeczeństwa [Kośmicki 1997, s. 6].

W artykule posłużono się pojęciem „paradygmat” w rozumieniu, jakie nadali mu zarówno T. Kuhn, jak i R. Merton. Socjologia ostatnich dziesięcioleci to m.in. różnicowanie poglądów na temat nowej jakości współczesnych społeczeństw, której zdaniem Szackiego, towarzyszy „prawdziwa eksplozja paradygmatów” [Szacki 2002, s. 858]. Przez wiele lat dominowały zatem: paradygmat marksistowskiej teorii społeczeństwa, parsonowski paradygmat nadsystemów i podsystemów czy też paradygmat mertonowskiej struktury społecznej [Misztal 2000, s. 70-71]. Do chwilowego kryzysu współczesnych paradygmatów analizy społeczeństwa przyczy-

niła się publikacja pierwszego raportu Klubu Rzymskiego [Meadows i in. 1973], w którym zwrócono uwagę na jakościowe aspekty wzrostu gospodarczego, zaliczając do nich m.in. możliwości samorozwoju jednostki i bezpieczeństwo socjalne. Pojawiło się wówczas pytanie, czy istnieje szansa na taki rozwój i takie zaspokajanie potrzeb ludzi, które nie przyczyniałyby się do zwiększenia zagrożeń przyszłych pokoleń. Odpowiedzią na to pytanie stała się idea zrównoważonego i trwałego rozwoju wpisująca się w nowy paradygmat ekologiczny.

2. Cel i metoda badań

Autor przyjął perspektywę socjologiczną w opisie internalizacji wartości przez wybraną grupę aktorów społecznych – kierowników gospodarstw rolnych województwa kujawsko-pomorskiego. Materiał empiryczny zebrano latem 2006 r. w 36 gminach tego województwa. Badaniami objęto 333 rolników działających m.in. na obszarach o szczególnej wrażliwości przyrodniczej w tzw. strefach priorytetowych. Wśród badanych byli także rolnicy biorący udział w programach rolnośrodowiskowych.

Przedmiotem badań była kształtująca się wśród polskich rolników świadomość ekologiczna, która ogólnie oznacza całokształt uznawanych idei, wartości i opinii o środowisku przyrodniczym jako miejscu życia i rozwoju człowieka [Poskrobko 2001, s. 29; Kocik 2000, s. 204]. Świadomość ta, jak twierdzą badacze, nie wytworzyła jeszcze utrwalonego systemu etycznego zawierającego się w systemie wartości, ocen i norm postępowania [Sadowski 2000, s. 197] i jest dopiero kształtującą się formą świadomości społecznej [Poskrobko 2001, s. 32]. A mimo to badanie opinii na temat świadomości ekologicznej uznaje się za ważny czynnik modelowania stosunku ludzi do środowiska przyrodniczego. Świadomość ekologiczna nie sprowadza się jedynie do pozytywnych bądź negatywnych działań człowieka względem środowiska naturalnego. Jak twierdzi Kocik: „Wyrazem dojrzałego stosunku człowieka do środowiska przyrodniczego jest kultura ekologiczna. Jest ona rezultatem systematycznie kształtowanej świadomości ekologicznej. Sposób traktowania przyrody zależy od tego, kim jesteśmy, jaka jest nasza świadomość, jakie są nasze wartości. W czasach dzisiejszych budzi się na nowo poczucie szacunku i miłości do przyrody. Oznacza to postawę szacunku wobec nas samych” [Kocik 2000, s. 208]. W tym kontekście świadomość ekologiczna to kategoria opisowa zastosowana do zobrazowania postaw określonej grupy społecznej wobec środowiska przyrodniczego i wyznaczania przez członków grupy swojego miejsca w przyrodzie [Burger 1992, s. 11].

3. Świadomość ekologiczna badanej grupy rolników

Kaprysy przyrody nie są już dziś przeszkodą dla rozwoju rolnictwa. Tak twierdzi większość badanych (65% respondentów). A jednak 95 badanych (29% respondentów) nie podziela tej opinii, twierdząc, że kaprysy przyrody i jej żywioły

mogą stanowić istotne przeszkody w rozwoju wsi i rolnictwa nawet w dzisiejszych czasach. Człowiek zatem wciąż prowadzi z naturą walkę o coraz większe plony, a to może powodować degradację środowiska i zakłócenie ekosystemów. Oto, czy tak też sądzą rolnicy, zapytano w kolejnych pytaniach. W tabeli 1 przedstawiono rozkład opinii badanych na temat wpływu produkcji rolnej na środowisko przyrodnicze.

Tabela 1. Rolnicy wobec kwestii degradacji przyrody

Wariant odpowiedzi	Produkcja rolna i środowisko przyrodnicze to odrębne lub zbieżne kwestie, dlatego:			
	działania rolników nie przyczyniają się do degradacji przyrody		degradacja środowiska jest nieunikniona	
	liczebność	%	liczebność	%
Zgadzam się	44	14	92	28
Raczej się zgadzam	127	38	110	33
Raczej się nie zgadzam	91	27	76	23
Nie zgadzam się	47	14	32	9
Nie wiem, nie zastanawiałem się nad tym	24	7	23	7
Ogółem	333	100	333	100

Źródło: badania własne 2006.

Szkodliwe skutki działalności rolniczej dla środowiska przyrodniczego dostrzega 41% badanych. Zdania są podzielone i tylko niewiele więcej badanych (52% respondentów) ma przeciwną opinię. Rolnicy, chcąc konkurować na rynku rolnym, stosują wiele zabiegów agrotechnicznych i marketingowych, by ich towar uzyskał dobrą cenę, nie zawsze dbając o skutki dla środowiska przyrodniczego. Na ile jednak uświadamiają sobie wpływ swojej działalności na ekosystem? Jak widać w kolumnie drugiej tab. 1, ponad połowa badanych (61% respondentów) zgadza się ze stwierdzeniem, że rywalizacja w produkcji rolnej pozostawia piętno na środowisku przyrodniczym.

Obfite plony zawdzięcza się dziś przede wszystkim środkom chemicznym. Chemia w rolnictwie nie musi być jednak szkodliwa dla przyrody, o ile stosowane substancje chemiczne dawkowane są zgodnie z przyjętymi normami. W tabeli 2 zaprezentowano stanowisko rolników w sprawie stosowania środków chemicznych w rolnictwie. Za nieodzowną część produkcji rolnej uznaje je 82% respondentów. A jednak wśród badanych aż 16% uważa, że dzisiejsze rolnictwo mogłoby się obyć bez „chemii”. I choć to raczej przejaw ideologicznej lub życzeniowej postawy, to jednak taka liczba respondentów wyrażających odmienną opinię na temat konieczności stosowania chemii w uprawie może świadczyć o zwiększającej się wiedzy na temat ekologicznych metod produkcji.

Hasłem przewodnim programów rolnośrodowiskowych (w których bierze udział część badanych) jest przypisanie rolnikowi statusu strażnika przyrody. Zapytano

więc w naszych badaniach, czy rolnicy powinni przyjąć na siebie taki obowiązek. Odpowiedzi zostały przedstawione w tab. 3. Zdecydowana większość badanych stwierdziła, że rolnik powinien być strażnikiem przyrody (75% respondentów). Tylko 19% respondentów było przeciwnych narzucaniu na nich takiego obowiązku.

Tabela 2. Dzisiejsze rolnictwo nie może się obejść bez środków chemicznych (nawozy, środki chwastobójcze)

Wariant odpowiedzi	Liczebność	%
Zgadzam się	140	42
Raczej się zgadzam	132	40
Raczej się nie zgadzam	39	12
Nie zgadzam się	15	4
Nie wiem, nie zastanawiałem się nad tym	7	2
Ogółem	333	100

Źródło: badania własne 2006.

Tabela 3. Działalność rolnicza i ochrona środowiska

Wariant odpowiedzi	Produkcja rolna i środowisko przyrodnicze to odrębne lub zbieżne kwestie dlatego:			
	rolnik musi przyjąć na siebie obowiązek strażnika przyrody		produkcję można pogodzić z ochroną środowiska przyrodniczego	
	liczebność	%	liczebność	%
Zgadzam się	127	38	130	39
Raczej się zgadzam	123	37	162	49
Raczej się nie zgadzam	41	12	21	6
Nie zgadzam się	23	7	7	2
Nie wiem, nie zastanawiałem się nad tym	19	6	13	4
Ogółem	333	100	333	100

Źródło: badania własne 2006.

Rolnicy mogą nie utożsamiać swojej pracy z negatywnym wpływem na naturalne środowisko lub obawiać się kolejnych zobowiązań, za które nikt nie zapłaci. Taki wniosek można wysnuć, ponieważ w kolejnym pytaniu (druga kolumna tab. 4) jeszcze więcej badanych (88% respondentów) było zdania, że działalność rolnicza nie musi szkodzić środowisku naturalnemu. To jednak mogą być tylko życzeniowe opinie badanych. Rzeczywistość rynkowa, jak dowodzi Woś, pokazuje, że intensywnej produkcji rolnej towarzyszy degradacja środowiska naturalnego i w rezultacie pogorszenie się warunków życia ludności [Woś, Zegar 2002, s. 36]. A zatem na środowisko przyrodnicze rolnictwo ma wpływ niebagatelny, często właśnie naruszający równowagę ekosystemów.

Z odpowiedzi na pytania o charakterze ideowym wynika, że większość badanych dostrzega problem niekorzystnego oddziaływania rolnictwa na środowisko

przyrodnicze, a także przyznaje, że można działalność rolniczą pogodzić z ochroną środowiska. Zadano więc badanym pytanie o ich opinie na temat działań podejmowanych przez rolników wobec przyrody. Z danych zawartych w tab. 4 wynika, że działania na rzecz ochrony środowiska są możliwe z inicjatywy rolników. Taki pogląd podziela 232 badanych (70% respondentów).

Tabela 4. Działania rolników wobec środowiska przyrodniczego z perspektywy prowadzonej działalności produkcyjnej

Wariant odpowiedzi	Działania wobec środowiska przyrodniczego					
	działania przyjazne środowisku przyrodniczemu są możliwe z inicjatywy rolników		za zanieczyszczanie wód gruntowych, cieków wodnych itp. odpowiedzialni są także rolnicy		w ilość i jakość stosowanych nawozów nie powinien ingerować nikt poza rolnikiem	
	liczebność	%	liczebność	%	liczebność	%
Zgadzam się	87	26	122	37	45	14
Raczej się zgadzam	145	44	147	44	94	28
Raczej się nie zgadzam	47	14	36	11	118	35
Nie zgadzam się	15	4	12	4	61	18
Nie wiem, nie zastanawiałem się nad tym	39	12	16	4	15	5
Ogółem	333	100	333	100	333	100

Źródło: badania własne 2006.

Badani wykazują się także pewnym stopniem świadomości ekologicznej, twierdząc, że za zanieczyszczanie wód gruntowych, cieków wodnych itp. odpowiedzialni są także rolnicy. Z takim stwierdzeniem zgadza się aż 269 badanych (81% respondentów). Tylko 15% respondentów uważa, że rolnicy nie są odpowiedzialni za tego rodzaju zanieczyszczenie środowiska. Rolnictwo to nie tylko technika, ale wciąż kontrolujący proces produkcji ludzie. Na polu może pracować najnowszej technologii kombajn lub ciągnik, a jednak to człowiek wciąż kieruje maszyną, dozuje środki ochrony roślin itd. Tymczasem, jak widać z rozkładu odpowiedzi w trzeciej kolumnie tabeli 4, niemal połowa badanych (42% respondentów) uważa, że zewnętrzna kontrola nad doбором i jakością stosowanych nawozów, które stosują rolnicy w uprawie nie jest potrzebna.

4. Zakończenie

Powodzenie koncepcji zrównoważonego rozwoju wiąże się przede wszystkim z rozbudzeniem świadomości lokalnej. Każda jednostka czy grupa społeczna powinna mieć możliwość dokonywania własnego wyboru i czasu na podjęcie działań w kierunku przemiany świadomościowej (mentalnej) członków swojej społeczności. Głównym problemem w procesie tworzenia na poziomie lokalnym „globalnej świadomości” zrównoważonego rozwoju jest umiejętność zachowania oraz ochrony

specyficznych wartości i oryginalności danego narodu: dziedzictwa kulturowego, stylu życia, specyfiki środowiska naturalnego i krajobrazów, języka, specyfiki kultury rolniczej itp.

Osiągnięcie pożądaných zmian wymaga zastosowania działań wdrażających koncepcję rozwoju zrównoważonego. W krajach Europy Zachodniej wdrażanie tej koncepcji wiąże się z obniżeniem intensywności produkcji rolnej. Biorąc pod uwagę aktualny stan polskiego rolnictwa, należałoby zacząć od wdrażania postępu technologicznego, rozbudowy i modernizacji infrastruktury technicznej obszarów wiejskich i gospodarstw rolnych oraz ograniczenia degradacji gleb. Jednocześnie należy zadbać o podnoszenie poziomu wykształcenia oraz specjalistycznej wiedzy rolników i ich świadomości ekologicznej. Środki pomocowe z budżetu państwa oraz z UE mogą wpłynąć na poprawę sytuacji materialnej rolnika i przyspieszyć działania inwestycyjne w gospodarstwach rolnych. Niezbędne są jednak stała kontrola podejmowanych działań i edukacja proekologiczna, tak by wprowadzane zmiany nie były motywowane jedynie chęcią zysku, ale także przekonaniem o korzyściach niematerialnych, z których korzystać będą następne pokolenia.

Literatura

- Burger T., *Świadomość ekologiczna: między lękiem a działaniem*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 1992.
- Kocik L., *Między przyrodą, zagrodą i społeczeństwem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Kośmicki E., *Środowiskowe dylematy ekorozwoju a przyszłość polskiego rolnictwa*, „Ekonomia i Środowisko” 1997 nr 1 (10), Białystok.
- Meadows D.H., Meadows D.L., Randers W., *Granice wzrostu*, PWE, Warszawa 1973.
- Misztal B., *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Universitas, Kraków 2000.
- Nasza wspólna przyszłość*, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtlanda, PWE, Warszawa 1991.
- Poskrobko B., *Spoleczne czynniki ochrony środowiska*, [w:] K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*, PWE, Warszawa 2001.
- Sadowski M., *Struktura świadomości ekologicznej*, „Ekonomia i Środowisko” 2000 nr 2 (17), Białystok.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Woś A., Zegar S.J., *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa 2002.

ECOLOGICAL PARADIGM IN THE LIGHT OF THE PERSPECTIVE OF FARMERS LIVING IN KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODSHIP

Summary

The paper shows the results of research on ecological awareness of a chosen farmers group from kujawsko-pomorskie voivodship in the context of sustainable development. The ecological awareness is understood as the whole of ideas, values and opinions about natural environment as a place of human beings living. Within the confines of established assumptions there was taken up an exploration of issues connected to relationship between actions taken by the farmers and the natural environment.